

Pavel Krafl

Instytut Historyczny Akademii Nauk
Brno, Czechy

PRAWO KOŚCIELNE W CZECHACH I NA MORAWACH W ŚREDNIOWIECZU

I. Prolog: Podstawy założenia do końca XII wieku

Kapłan: powinien kierować się statutami obowiązującymi w swej diecezji, musiał doradzać wiernym w sprawach nie tylko związanych z religią, ale i w sprawach praktyczno-prawnych. W Kościele istniała co do prawa podobna różnorodność, jak w krajach kierujących się prawem zwyczajowym. Budowa pierwotnej organizacji kościelnej na Wielkich Morawach łączy się z osobą św. Metodego biskupa panońsko-morawskiego. Pierwszym zbiorem praw regulującym stosunki kościelne na obszarze Moraw był *Nomocanon*. Przekład na język słowiański jest dziełem nowym, różniącym się od *Synagogi* Jana Scholastyka i całej wschodniej tradycji¹. Pierwiastki rzymskiego prawa kanonicznego są widoczne w krótszej redakcji kodeksu cywilnego *Zakon sudnym ljudom*. Zawiera postanowienia o prawie azylu w kościołach, o małżeństwie chrześcijańskim i o przestępstwach płciowych². Najstarsze ślady stosowania czy nawet propagacji chrześcijańskich zasad prawnych w księstwie czeskim odnoszą się (oprócz spraw organizacyjnych) do instytucji małżeństwa, jak w skierowanym do biskupa Wojciecha edykcje Bolesława II z 992 r., gdzie

¹ *Nomokánon*, in: *Magnae Moraviae Fontes Historici*, IV. *Leges – textus iuridici*, supplementa, edd. D. Bartoňková, K. Haderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, R. Večerka, Brno 1971, s. 205–206, 210–211. Por. V. Vaněček, *Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. století do 1. pol. 14. století*, „Právněhistorické studie” 12, 1966, s. 28.

² L. Havlík, *Zakon sudnyj ljudem (Soudní zákoník pro lid)*, in: *Almanach Velká Morava*, Brno 1965, s. 102–103; J. Vašica, *K otázce původu Zakona sudného ljudem*, „Slavia” 30, 1961, s. 7, 9, 12–14. Por. M. Boháček, *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren*, „Ius Romanum Medii Aevi” V/11, Mediolani 1975, s. 10; V. Vaněček, *Pronikání římského a kanonického práva*, s. 27.

stanowi się, jak należy postępować „secundum statuta canonum”, lub w Dekretach księcia Brzetysława I, ogłoszonych nad grobem św. Wojciecha w Gnieźnie 1039 r. Rozporządzenia Bolesława II i Brzetysława I dowodzą, że w epoce, gdy wszelkie ustawodawstwo w państwie należało do księcia; prawo kościelne było z nim ściśle powiązane³.

Wyraźny ślad na charakterze administracji Kościoła na ziemiach czeskich zostawił biskup ołomuniecki Jenryk Zdík (1126–1150). W osobie J. Zdíka łączyła się pobożność z dążeniem do zreformowania administracji diecezji; swoją działalnością położył podwaliny pod emancypację Kościoła morawskiego spod władzy świeckiej, ustanawiając arcydiakonaty, instytucję obdarzoną kompetencją wizytacji połączoną z sądownictwem nad duchowieństwem i świeckimi. Pozwala mu na to przywilej immunitetu zdobyty w 1144 r. od księcia Władysława I, wyjmujący ludzi Kościoła ołomunieckiego z kompetencji urzędów książęcych⁴. Biskup Henryk znacznie przyczynił się do upowszechnienia dokumentu na piśmie⁵. W czasie rządów Zdíka przy kościele diecezjalnym rozwinęło działalność skryptorium, w którym powstały zachowane do dziś rękopisy z opisami dzieł Burcharda Wormijskiego i Iwona z Chartres. Do najznakomitszych klejnotów biblioteki kolegiaty ołomunieckiej należy rękopis sign. CO 202: *Liber conciliorum et collecta Purcardi XIII librorum*. Trzy części dzieła zawierają postanowienia proceduralne odbywania sądów synodalnych, kanony soborów i obszerny tekst będący osobliwą redakcją *Dekretu* biskupa Wormacji Burcharda (965–1025) w trzynastu księgach. Część z pierwotnych dwudziestu ksiąg *Dekretu* pominięto, a z innych sporządzono wyciąg; dodano inne rozdziały. Drugim ważnym rękopisem sporządzonym w skryptorium H. Zdíka jest sign. CO 205 *Tripartitum* Iwona z Chartres (1040–1116). Ołomuniecka biblioteka kolegiacka zalicza się do tych nielicznych bibliotek europejskich, w których zachowała się *Tripartita* Iwona. Przepisy liturgiczne mieszczą się w rękopisie sign. CO 135: tzw. *Ordines Romanae ecclesiae*; określają one sposoby wykonywania podstawowych

³ H. Jireček, *Právníký život v Čechách a na Moravi v tisícileté době od konce IX. do konce XIX. století*, Praha – Brno 1903, s. 8-9; F. Hrubý, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, „Český časopis historický” 22, 1916, s. 37–39, 44; V. Vaněček, *Pronikání římského a kanonického práva*, s. 29; J. Kejř, *Pronikání kanonického práva do středověkého českého státu*, „Revue církevního práva” 8, 1997, 3, s. 138; J. Kejř, *K rozšíření kanonistických rukopisů v českých zemích*, in: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 363, pryzp. 3.

⁴ F. Hrubý, *Církevní zřízení*, s. 267–269; K. Krofta, *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské*, „Český časopis historický” 10, 1904, s. 128; V. Medek, *Osudy*, s. 50–64; J. Janák, Z. Hledíková, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 208–209; J. Kadlec, *Přehled českých církevních dějin*, I., Řím 1987, I., s. 114–115, 118–119; J. Kůřil, *Olomoucký biskup Jindřich Zdík*, dizertace KThF, Praha – Litoměřice 1968.

⁵ J. Bistrický, *Studien zum Urkunden- Brief und Handschriftenwesen des Bischofs Heinrich Zdík von Olmütz*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde” 26, 1980, s. 135–158; J. Bistrický, *Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka*, „Sborník archivních prací” 23, 1983, s. 32–74; J. Bistrický, *Zdíkovy listiny*, „Český časopis historický” 96, 1998, s. 292–306.

obrzędów kościelnych, takich jak chrzest, msza, ordynacja itp.⁶ Sam H. Zdík opracował rytuał święcenia kleru⁷. Odbywania sądów synodalnych w Czechach i na Morawach nie dowiedziono⁸.

II. Kościół i władza świecka w XIII–XV w.

Przesłanki rozwoju prawa kościelnego⁹

Droga do rozwoju. Szczyt. Rola i znaczenie prawa kanonicznego ma bezpośredni związek z pozycją Kościoła w społeczeństwie, wynika ze stosunku między Kościołem i władzami świeckimi. Statuty księcia Konrada Oty z końca XII w. określają „pobożnych mężów” posiadających przywileje z nadania książąt, i kleryków, którzy kierują się prawem kanonicznym. Wrazem zmienionej pozycji biskupa od początku XIII w. była gwarancja władcy, uznania wymogu kanonicznego wyboru biskupa tylko przez kolegiatę katedralną (dla Ołomuńca – z roku 1207). Władca jednak nadal wywierał naciski na wybory, wyznaczając osoby na biskupa¹⁰. Wielkie znaczenie dla emancypacji Kościoła w naszym kraju miała walka prowadzona między królem Przemysłem I i praskim biskupem Andrzejem. W usiłowaniach Andrzeja można zauważyć bezpośredni wpływ kurii papieskiej na program reform i zwycięstwo z cesarstwem. Zdobytcze z lat 1221–1222 (*immunitet* dóbr kościelnych i *egzempcja* kleru) wchodziły w życie praktycznie przez cały wiek XIII, a częściowo nawet w XIV stuleciu¹¹. Uregulowanie stosunków między fundatorem

⁶ M. Boháček, *Nejstarší právnické rukopisy v olomoucké kapitulní knihovni*, „Sborník Krajského vlastivědného muzea v Olomouci”, B IV 1956–1958, s. 327–337; M. Flodr, *Skriptorium olomoucké*, Praha 1960, s. 66–76, 120–124, 128, 244–254; J. Kejř, *Prameny a literatura kanonického práva ve středověkých soupisech knihoven v českých zemích*, „Studie o rukopisech” 24, 1985, s. 22–23; E.-D. Hehl, *Gemeinsame Rechts- und Kirchenrechtsvorstellungen*, in: *Europas Mitte um 1000*, II., red. Alfried Wiczorek, Hans-Martin Hinz, Stuttgart 2000, s. 854–856; E.-D. Hehl, *Společné právní a církevníprávní představy*, in: *Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*, red. A. Wiczorek, H.M. Hinz, Praha 2002, s. 305.

⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, I., ed. G. Friedrich, Pragae 1904, nr. 163, s. 168–169. B. Zlámal, *Příručka českých církevních dějin*, II. *Doba románské katolicity (1000-1200)*, Olomouc 2006, s. 136-138.

⁸ E. Ott, *Beiträge zur Rezeptionsgeschichte des römisch-canonischen Processes in der böhmischen Ländern*, Leipzig 1879, s. 14, przyp. 20; V. Novotný, *České dějiny*, I., 3, Praha 1928, s. 405–409 a Z. Fiala, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, „Sborník historický” 3, 1955, s. 78, pozn. 76. Por. M. Boháček, *Nejstarší právnické rukopisy*, s. 331, 333-334.

⁹ Zob. P. Krafl, *Konfliktní soužití, symbióza a partnerství. Církev a stát v Čechách a na Moravě v 10.-15. století*, in: *Kościół i państwo. W dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. Marek Stawski, Warszawa 2008, s. 107–124.

¹⁰ Z. Hledíková, *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, „Československý časopis historický” 24, 1976, s. 252; K. Krofta, *Kurie*, ČČH 12, 1906, s. 7–17; Z. Fiala, *Správa*, s. 66–68.

¹¹ J. Žemlička, *Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem*, „Československý časopis historický” 29, 1981, s. 704–730; J. Žemlička, *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990, s. 214–239; J. Žemlička, *Počátky*

i Kościołem przyniosło **prawo patronatu**. Jego wprowadzenie było powolne, dopiero od połowy XIV w. było w pełni respektowane także w dobrach szlacheckich. Mianowanie wszystkich posiadaczy beneficjów przez ordynariusza umożliwiło wprowadzenie samodzielnej administracji kościelnej, nadzór nad klerem diecezji, wykorzystanie jurysdykcji na poziomie archidiaconatu. Uaktywniły się sądy kościelne¹². Na styku interesów państwa i Kościoła było powołanie samodzielnej organizacji kościelnej. Logiczną konsekwencją tego było dążenie władcy do ustanowienia *metropolii kościelnej* w kraju oraz przekazanie opanowanego terytorium pod jurysdykcję głowy Kościoła krajowego. Po nieudanych próbach Przemysła Otokara I, jak również Przemysła Otokara II założenia metropolii kościelnej na terytorium państwa czeskiego¹³, cel ten osiągnął Karol IV. Nie udało się jednak podporządkować Kościoła w całym państwie (wyjątkiem był Śląsk i Łużyce)¹⁴. Mianowanie praskiego arcybiskupa *stałym legatem papieskim* dla diecezji w Miśni, Bambergu i Ratyzbonie (1365), zainicjowane przez Karola IV, dało szansę na zapewnienie kościelnoprawnego wpływu czeskiego metropolity przynajmniej w przypadku Łużyc, Cheb oraz czeskich lenn w Saksonii i Bawarii¹⁵. Stopniowo wywalczona egzemcja sądowa doprowadziła do podporządkowania wszystkich duchownych sądom kościelnym i do pełnego uwolnienia spod wpływów sądów świeckich. Osób przynależących do Kościoła nie wolno było pozywać do żadnego sądu świeckiego. Kościół wymagał od duchownych żądających korzystania z *privilegia fori*, aby odróżniali się od laików ubraniem kapłańskim i tonsurą (postanowienie statutów ogłoszonych na praskich synodach w latach 1349, 1353, 1355 i 1361 oraz na synodzie wyszkowskim z 1413 r.)¹⁶.

Čech královských 1198–1253. *Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 121–129; V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.-15. stol.)*, I., Praha 1933, s. 7–13; K. Krofta, *Kurie*, ČČH 10, 1904, s. 256–270; Z. Fiala, *Správa*, s. 64–65, 70–73; E. Ott, *Působení práva církevního na rozvoj řízení soudního vůbec a v zemích českých zvlášť*, „Právník” 16, 1877, s. 145.

¹² J. Schlenz, *Das Kirchenpatronat in Böhmen. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtentwicklung*, Prag 1928, s. 32–167; Z. Hledíková, *K otázkám vztahu*, s. 251.

¹³ J. Goll, *Przemysla Otokara II. druhá křížová výprava a plán povýšiti biskupství olomoucké na arcibiskupství*, „Časopis Matice moravské” 15, 1891, s. 102–109; W. Urban, *Nieudane starania Przemysla Ottokara II o metropolię czeską na tle jego rządów i krzyżackiej polityki*, „Nasza przeszłość” 6, 1957, s. 311–325; V. Vaníček, *Velké dějiny země koruny české*, II., Praha – Litomyšl 2000, s. 98; III., Praha – Litomyšl 2002, s. 114–115.

¹⁴ T. Silnicki, *Dzieje i ustrój kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*, Warszawa 1953, s. 260–264; G. Schmidt, *Die Bistumspolitik Karls IV. bis zur Kaiserkrönung 1355*, in: *Karl IV. Politik und Ideologie im 14. Jahrhundert*, red. E. Engel, Weimar 1982, s. 79–80; Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego. Organizacja kościoła, sztuka i nauka*, Poznań 1947, s. 54–56; K. Dola, *Dzieje kościoła na Śląsku*, I., Opole 1996, s. 72. Zob. też Z. Hledíková, *Die Prager Erzbischöfe als ständige päpstliche Legaten*, „Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg” 6, 1972, s. 223, przyp. 7.

¹⁵ Z. Hledíková, *Die Prager Erzbischöfe*, s. 227–228.

¹⁶ J. Polc, *Kapitoly z církevního života Čech podle předhusitského zákonodárství*, in: *Pražské arcibiskupství 1344–1994*, red. Z. Hledíková, J.V. Polc, Praha 1994, s. 39–40, 43–44; P. Krafl, *Vyskovská synodální statuta (1413)*, „Právněhistorické studie” 35, 2000, s. 74.

Największe znaczenie osiągnęło prawo kanoniczne i sądownictwo kościelne w Czechach i na Morawach w drugiej połowie XIV w. i na początku wieku XV¹⁷. Mimo to w okresie przedhusyckim nie zawsze postępowano według prawa kanonicznego. Na przykład tylko w nielicznych dyspozycjach majątkiem Kościoła (sprzedaże, zastawy) żądano zgody papieża, co sprzyjało sekularyzacji. Niektóre sprawy dotyczące majątku kościelnego już w okresie przedhusyckim były rozpatrywane przed sądem ziemskim¹⁸.

Okres pohusycki. Olbrzymi przełom przyniosła rewolucja husycka. Duże znaczenie spraw religijnych w okresie pohusyckim łączyło się z ich rozpatrywaniem na sejmach ziemskich, do których przeniesiono rozwiązywanie podstawowych problemów religijnych, natomiast w kompetencji władz kościelnych pozostała tylko zwykła administracja. Sprawy kościelne podlegały decydującym wpływom stanów, które podporządkowały sobie oba Kościoły uznane, katolicki i utrakwistyczny. Laicyzacja, charakteryzująca okres po rewolucji husyckiej, oznacza zmniejszenie roli i znaczenia sądów kościelnych i prawa kościelnego. W świadomości społeczeństwa doszło do podporządkowania kościelnego porządku prawu ziemskiemu. Na sejmie w roku 1481 panowie i rycerze ogłosili prawa świeckich do sterowania życiem religijnym utrakwistów i katolików. Ze strony szlachty ingerowano w udzielanie sakramentów, dawniej należące wyłącznie do kompetencji Kościoła i wyznaczonego przez prawo kościelne. Według prywatnego prawa ziemskiego głoszonego przez Ctibora Tovačovskiego z Cimburka (tzw. Tovačovská kniha) każdy proboszcz był zobowiązany udzielać sakramentów bez różnicy wyznania. Wyrazem upadającego wpływu sądów kościelnych na Morawach jest również gwałtowny wzrost liczby pozwów od instytucji kościelnych do sądu ziemskiego po ponownym otwarciu ksiąg ziemskich sądowych (zemské desky) w latach 1436–1437 (tzn. po rewolucji husyckiej).

Spory księży były powszechnie rozstrzygane przed sądem ziemskim. Ołomuniecki biskup Tas z Boskovic w swoim dziele ustanawia, że jeśli księdzu dzieje się krzywda ze strony osoby świeckiej, ma się on zwrócić do starosty (zemský hejtman, capitaneus terrae) lub do panów. Jeśliby jednak nie znalazł sprawiedliwości, wtedy może wnieść skargę do biskupa, który wystąpi do starosty i panów z żądaniem załatwienia sprawy. W wypadku braku poprawy Kościół pozywa do sądu kościelnego, a nawet rzuca klątwę. Czeski kodeks ziemski z 1500 r. (tzw. Vladislavské zřízení zemské) już zupełnie jednoznacznie przekazywał rozprawy w świeckich sprawach osób stanu duchownego do sądu ziemskiego. Viktorin Kornel ze Všehrd, autor znakomitego dzieła o czeskim prawie ziemskim (*O právech, sudiech i o dskách zemì české knihy*

¹⁷ J. Kejř, *Pronikání kanonického práva*, s. 146.

¹⁸ J. Čechura, *Sekularizace církevních statků v husitské revoluci a některé aspekty ekonomického a sociálního vývoje v Čechách v době pozdního středověku*, „Husitský Tábor” 9, 1986–1987, s. 95; J. Čechura, *K některým aspektům státní ideologie a sekularizačních idejí v předhusitských Čechách*, „Časopis Národního muzea”, řada historická, 155, 1986, 1–2, s. 31; T. Borovský, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005, s. 191.

devatery), mluví o práve duchovným i o súde košielnym jak o zjavisku dawno minionym, zanik práva košielneho lúczy z absencú arcybiskupa i zmnieszeniem majátku košielneho¹⁹. Upadek znanenia i wyegzekwowania práva košielneho w okresie od lat dwudziestych XV w. znajduje odbicie równiež w zmnieszeniu sankcji w ustaleniach morawskich ustaw diecezjalnych. W porównaniu ze statutami pochodzącymi z okresu przedhusyckiego tylko w ograniczonym stopniu stosuje się sankcję ekskomunikacji²⁰.

III. Prawodawstwo. Zbiory prawa kanonicznego

Kompetencje prawodawcze w Kościele należały do papieża, legata papieskiego, metropolity i biskupa diecezjalnego. Według teorii konsyliarizmu władzę w Kościele miał również sobór powszechny. Konstytucji soborów powszechnych nie ma w archiwach i bibliotekach w Republice Czeskiej. Tylko praska Biblioteka Narodowa przechowuje rękopis z rubrykami IV soboru laterańskiego²¹. Można jedynie spekulować, czy teksty postanowień średniowiecznych soborów ekumenicznych były do dyspozycji biskupa w ośrodkach administracyjnych diecezji²².

Dekret Gracjana. Pierwszą wzmianką, do której odnosi się wzmianka o istnieniu *Dekretu* Gracjana na terenach ziem czeskich, jest informacja kronikarza Vincenciusa, który był w roku 1159 wysłany przez biskupa Daniela do Bolonii „pro emendis decretis”²³. Średniowieczne spisy zbiorów bibliotek w Czechach i na Morawach notują obecność Dekretu w 25 przypadkach. Miały go biblioteki kapituł katedralnych, praskich kolegiów uniwersyteckich, biblioteki klasztorów, właścicielami byli również poszczególni prałaci, a nawet plebanie²⁴. Obecnie znajduje się w Republice Czeskiej 11 rękopisów

¹⁹ J. Macek, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 103–104, 192–193; F. Čáda, *Zlomky ztraceného spisu olomouckého biskupa Tasa*, „Studie o rukopisech” 12, 1973, s. 13, 19–22; J. Válka, *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005, s. 231–235; T. Borovský, *Kláštery*, s. 204–205; J. Kejř, *Dvě studie o husitském právnictví*, „Rozpravy ČSAV”, řada společenskovední, roč. 64, seš. 5, Praha 1954, s. 19; M. Boháček, *Římské a kanonické právo v díle Všebrdovi*, „Právněhistorické studie” 7, 1961, s. 152, 154.

²⁰ Por. P. Krafl, *Moravské diecézní zákonodárství v druhé polovině 15. století*, in: XXVII. mikulovské sympozium Vývoj církevní správy na Moravě, 9.-10. října 2002, Brno 2003, s. 333; P. Krafl, *Moravská synodální statuta*, s. 210.

²¹ Národní knihovna Praha, sign. XXIII.E.59. *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, ed. A. García y García, „Monumenta iuris canonici”, series A: Corpus glossatorum, vol. 2, Citta del Vaticano 1981, s. 132.

²² P. Krafl, *Církevní právo v ěchách a na Moravě ve 13.-15. století*, in: Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 99.

²³ Por. E. Ott, *Beiträge*, s. 31; E. Ott, *Působení*, s. 182; H. Jireček, *Právníký život*, s. 14; M. Boháček, *Einflüsse des römischen Rechts*, s. 13; P. Landau, *Kanones und Dekretalen. Beiträge zur Geschichte der Quellen des kanonischen Rechts*, Goldbach 1997, s. 415–416; J. Kejř, *Právní kultura českého středověku*, „Minulostí Západočeského kraje” 31, 1996, s. 7–25, s. 18; J. Kejř, *K rozšíření kanonistických rukopisů*, s. 367.

²⁴ J. Kejř, *Prameny a literatura*, s. 24–26; P. Krafl, *Církevní právo v ěchách a na Moravě*, s. 98.

z tekstem Dekretu Gracjana, ale żadnego z nich nie można utożsamiać z zapisami średniowiecznych katalogów. Szacuje się, że zachowane rękopisy to tylko 10% ich poprzedniej liczby²⁵. Większość naszych rękopisów Dekretu Gracjana, mianowicie 8, jest bogato ozdobiona iluminacjami²⁶. W średniowiecznych spisach są liczne notatki o istnieniu komentarzy do Dekretu (*summy*, *aparaty*) lub wersji krótkich i ekscerptów²⁷.

Zbiory dekretów papieskich. Masowemu wzrostowi liczby dekretaliów papieskich towarzyszyło wiele prób zebrania ich w zbiorach. Takich zbiorów oznaczanych *Compilationes antique* w czeskich i morawskich bibliotekach dochowało się stosunkowo niewiele²⁸. Większego rozpowszechnienia doczekały się zbiory *Liber extra*, *Liber sextus* oraz *Clementinae*. Najbardziej znanym zbiorem dekretaliów w klasycznym okresie kanonistyki był zbiór Grzegorza IX *Liber extra*²⁹. W mniejszej liczbie niż *Liber extra* zachował się w bibliotekach *Liber sextus*. Często *Liber sextus* bywa w rękopisie razem z *Clementinami*³⁰. Przetrawiały liczne tytuły literatury kanonistycznej poświęcone księgom dekretaliów, wytworzone na terenach Europy. Z literatury kanonicznej najliczniejsze są dzieła poświęcone *Liber extra*³¹. Dekretały Grzegorza IX niewątpliwie w niedługim czasie po zapoczątkowaniu działalności wydziału prawa na uniwersytecie praskim stały się przedmiotem nauki. Pierwszym profesorem, który w Pradze prowadził wykłady dekretaliów, był Bonsignore Bonsignori, sprowadzony z Bolonii na życzenie Karola IV³². Z profesorów praskiego wydziału prawa komentarze do ksiąg zostawił po sobie Bogusław z Krnowa; zaś do księgi czwartej dekretaliów – Adam z Nežetic³³. Potrzeba łatwiejszej orientacji w masie postanowień była podstawą opracowań licznych konkordancji do dekretaliów³⁴.

²⁵ J. Kejř, *Les manuscrits du Décret de Gratien dans les bibliothèques Tchécoslovaques*, „*Studia Gratiana*” 8, 1962, s. 13–109; M. Boháček, *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké*, „*Rozpravy ČSAV*”, řada společenských věd, roč. 70, seš. 7, Praha 1960, s. 34–35. Por. J. Kejř, *Pronikání kanonického práva*, s. 141, 142.

²⁶ Por. A. Melnikas, *The Corpus of the Miniatures in the Manuscripts of Decretum Gratiani*, I–III., „*Studia Gratiana*” 16, Romae 1975; J. Kejř, *Skrzicziek me fecit (K miniatuře v rukopisu Dekretu Gratianova v Knihovni Metropolitní kapituly pražské, sign. I. 1)*, in: *Septuaginta Paulo Spunar oblata (70+2)*, red. J. K. Kroupa, Praha 2000, s. 472–482.

²⁷ J. Kejř, *Prameny a literatura*, s. 26–31; P. Krafl, *Církevní právo v Čechách a na Moravě*, s. 98–99.

²⁸ J. Kejř, *Prameny a literatura*, s. 31–32; M. Boháček, *Literatura středověkých právních škol*, s. 38–41; P. Krafl, *Církevní právo v Čechách a na Moravě*, s. 100.

²⁹ J. Kejř, *Prameny a literatura*, s. 34–35; P. Krafl, *Církevní právo v Čechách a na Moravě*, s. 100.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² J. Kejř, *Po stopách prvního profesora práv na Pražské univerzitě*, „*Studie o rukopisech*” 16, 1977, s. 3–12. Por. J. Kejř, *Dějiny pražské Právnické univerzity*, Praha 1995, s. 52.

³³ J. Kejř, *Kanonistické doplňky k soupisu rukopisů knihovny Metropolitní kapituly pražské*, *StR* 21, 1982, s. 25, 29; J. Kejř, *Prameny a literatura*, s. 38; J. Kejř, *Dějiny pražské Právnické univerzity*, s. 52–53.

³⁴ J. Kejř, „*Concordantia decretalium cum decretis*” Heřmana z Prahy, „*Studie o rukopisech*” 13, 1974, s. 29–34, s. 39, pozn. 37; M. Švábenský, *Neznámý kanonistický rukopis Heřmana z Prahy, biskupa Varmijského*, „*Studie o rukopisech*” 11, 1972, s. 177–179.

Statuty legackie. Ważnym środkiem dla szerzenia nakazów prawa ogólnego, postanowień soborów ekumenicznych i zbiorów prawa kanonicznego były statuty legatów papieskich. **Statuty legackie** z reguły były publikowane na synodzie zwołanym w tym celu dla jednej lub kilku prowincji kościelnych. Częste odbywanie synodów legackich mówi o znaczeniu, jakie im Stolica papieska przypisywała. Liczne były synody legackie w drugiej połowie XIII i na początku XIV w. Diecezje praska i ołomuniecka pod tym względem niezbyt interesowały papieża i jego legatów. W omawianym okresie odbyły się tylko dwa synody legackie, których ustawy były obowiązkowe dla diecezji praskiej i ołomunieckiej, przy czym ani jeden z nich nie odbywał się na terenie Czech lub Moraw. Chodziło tu o synody legatów papieskich Gwidona i Jana Boccamazzo, kardynała-biskupa w Tusculum. Pierwszy odbył się w Wiedniu w 1267 r. (dla diecezji praskiej)³⁵, drugi w Würzburgu w 1287 r. (dla diecezji praskiej i ołomunieckiej)³⁶. W czeskich i morawskich bibliotekach jednak żaden opis tych statutów się nie dochował. W każdym kościele katedralnym obowiązkowo musiał się znajdować uwierzytelniony pieczęcią legata tekst statutów, istniał też obowiązek odczytania statutów³⁷. Po powstaniu praskiej prowincji kościelnej prawomocność obydwóch wymienionych statutów legackich formalnie nie była odwołana. Za nieważne nie uznał ich Arnoszt z Pardubic w swych statutach prowincjonalnych z 1349 r., czego zresztą bez uprawnienia legackiego lub specjalnego pozwolenia papieża wykonać nie mógł. Nie zrobili tego następcy Arnoszta obdarzeni kompetencjami stałego legata papieskiego (od roku 1365)³⁸. Uprawnienia legata papieskiego wykorzystał w zakresie prawodawstwa praski biskup Jan z Jenštejnu. Na najważniejszym ze swoich synodów legackich w 1381 r. promulgował dla diecezji miśnieńskiej, regensburskiej i bamberskiej statuty Arnoszta z Pardubic z 1349 r.³⁹

Statuty prowincjonalne. Metropolita korzystał z prowincjonalnych statutów i nadawał prawa ważne dla całej prowincji. Na terenie diecezji praskiej

³⁵ P. Johanek, *Das Wiener Konzil von 1267, der Kardinallegat Guido und die Politik Ottokars II. Pøemysl*, „Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich”, Neue Folge, 44–45, 1978–1979, s. 312. Edycja: J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XXIII., Venetiis 1779, p. 1170 n; J.F. Schannat, J. Hartzheim, *Concilia Germaniae*, III., Coloniae Augustae Agrippinensium 1760, p. 632 n.

³⁶ P. Krafl, *Legátská statuta pro Polsko a provinciální statuta Hnizdna do konce 15. století*, „Sborník archivních prací” 51, 2001, s. 402, 419–420; P. Krafl, *Legátské a provinciální zákonodárství pro olomouckou diecézi od poloviny 13. století*, „Sborník archivních prací” 53, 2003, s. 555, 571–572. Edycja: F.X. Himmelstein, *Synodicon Herbipolense. Geschichte und Statuten der im Bisthum Würzburg gehaltenen Concilien und Dioecesansynoden*, Würzburg 1855, s. 42–60, nr 15.

³⁷ F. X. Himmelstein, *Synodicon Herbipolense*, s. 47, 60.

³⁸ P. Krafl, *Legátské a provinciální zákonodárství pro olomouckou diecézi*, s. 563.

³⁹ *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 214; P. Krafl, *Arnoštova provinciální statuta z roku 1349 – významná česká právní památka*, in: *Arnošt z Pardubic (1297–1364). Osobnost – okruh – dědictví. Postać – środowisko – dziedzictwo*, red. Lenka Bobková, Ryszard Gladkiewicz, Petr Vorel, Wrocław – Praha – Pardubice 2005, s. 59–64, s. 62.

i ołomunieckiej aż do 1349 r. obowiązywały **mogunckie statuty prowincjonalne**, następnie **praskie statuty prowincjonalne**⁴⁰. Duże znaczenie mają statuty prowincjonalne wydane 1310 r. w Moguncji przez arcybiskupa Piotra z Aspeltu. Mają one charakter kodyfikacji⁴¹. W następstwie ustanowienia praskiego biskupstwa w 1341 r.⁴² arcybiskupi moguncy tracą również uprawnienia prawodawcze; w roku 1344 przeniesiono diecezję ołomuniecką z mogunckiej prowincji kościelnej do nowej prowincji praskiej. Podobnie dzieje się na Morawach. Wszelkie statuty prowincjonalne arcybiskupów mogunckich unieważniła promulgacja **kodyfikacji Arnoszta z Pardubic** na synodzie prowincjonalnym z 11–12 listopada 1349 r. Statuty mogunckie stały się źródłem i podstawą dla większości artykułów prowincjonalnych statutów Arnoszta, nowa kodyfikacja powstała w zasadzie jako racjonalizowany wyciąg z konstytucji mogunckich. Kodyfikacja ta, przez czeską historię prawa niedoceniona, zalicza się do najważniejszych zabytków czasów średniowiecza. Przypuszcza się, że powstało około tysiąca rękopisów. Miała też wpływ na prawodawstwo w państwach ościennych (polskie statuty prowincjonalne z 1420 r., tzw. statuty plockie). Zachowała moc prawną przez dwa stulecia, we wszystkich prowincjach (praskiej, miśnieńskiej, regensburskiej i bamberkiej – jako statuty legackie.) Do naszych czasów przetrwało 87 rękopisów, bądź fragmentów z opisem kodyfikacji Arnoszta⁴³. Kolejne statuty prowincjonalne publikowali arcybiskupi na praskich synodach prowincjonalnych, odbywających się przeważnie w październiku⁴⁴.

Statuty diecezjalne. Biskupi diecezjalni zaczęli korzystać ze swoich uprawnień prawodawczych publikowaniem **statutów diecezjalnych**, zbioru ogólniejszych ustanowień o charakterze normatywnym z mocą obowiązującą na terenie jednej diecezji, od połowy XIII wieku. Przeważna część statutów diecezjalnych była promulgowana na synodzie diecezjalnym⁴⁵. Pierwsze wydał Bruno z Schauenburga w 1253 r. (wygłoszone poza synodem), najstarsze morawskie statuty opublikowane na synodzie pochodzą z 1282 r. (ogłosił je

⁴⁰ P. Krafl, *Legátské a provinciální zákonodárství*, s. 551–581; P. Krafl, *Provincial and Legatine Statutes of the Archbishops of Prague*, „Quaestiones Medii Aevi Novae” 8, 2003, s. 289–300.

⁴¹ J. F. Schannat, J. Hartzheim, *Concilia Germaniae*, IV., Coloniae Augustae Agrippinensium 1761, p. 174–224. P. Krafl, *Legátské a provinciální zákonodárství*, s. 573–574; J. Hefele, *Konziliengeschichte*, VI., Freiburg im Breisgau 1890, s. 497–503.

⁴² Z. Hledíková, *Biskup Jan IV. z Dražic (1301–1343)*, Praha 1992, s. 165.

⁴³ *Pražské synody a koncily*, s. 115–164. P. Krafl, *Arnoštova provinciální statuta z roku 1349*, s. 59–63; P. Krafl, *Provincial and Legatine Statutes*, s. 292–293; P. Krafl, *Legátské a provinciální zákonodárství*, s. 556–557, 567–569, 574–576; I. Hlaváček, *Kodikologisch-bibliotheksgeschichtliche Bemerkungen zu den Provinzialstatuten Ernsts von Pardubitz von 1349*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, red. N. Kruppa, L. Zygner, Göttingen 2006, s. 331–350.

⁴⁴ P. Krafl, *Provincial and Legatine Statutes*, s. 293–297, 300; P. Krafl, *Legátské a provinciální zákonodárství*, s. 557–561, 569, 576–580; P. Krafl, *Církevní právo v Čechách a na Moravě*, s. 106, przyp. 229.

⁴⁵ P. Krafl, *Středověké diecézní synody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, „Časopis Národního muzea”, řada historická, 169, 2000, 1–2, s. 1–20; P. Krafl, *Synody a statuta*, s. 47–58, 66–75.

biskup Dětřich). Najstarsze praskie statuty wydał Jan IV z Dražic na synodzie roku 1308. Wcześniej na synodach publikowali statuty diecezjalne biskupi ołomuniecki Bruno i praski Tobiáš z Bechyně⁴⁶. Do naszych czasów żaden nie przetrwał. Kres publikowaniu statutów w diecezji praskiej położyła rewolucja husycka, natomiast w ołomunieckiej nadal wydawano je do końca średniowiecza. Morawskie statuty diecezjalne, publikowane w trzydziestoletnich interwałach, nabierają ogólniejszego charakteru i regulują szerszy zakres problemowych kwestii. Praskie postanowienia synodalne, publikowane aż dwa razy w roku, w większej części się dochowały w postaci protokołów synodalnych (*protocolum synodale*)⁴⁷.

Rozpowszechnienie statutów. Rozporządzenia statutów legackich i prowincjonalnych XIII i początku XIV w. ograniczają obowiązek posiadania tekstu statutów do kościołów katedralnych ewentualnie kolegiackich, gdzie ma być dostępny oryginał uwierzytelniony pieczęcią wydawcy⁴⁸. Statuty z XIII i pierwszej połowy XIV w. nie nakazują wszystkim proboszczom posiadania odpisu⁴⁹. Statuty z XIII w. znajdują się w kodeksach pergaminowych. Dlatego dziś rzadko można je znaleźć. Ograniczenie obowiązku posiadania tekstu ważnej normy prawnej do głównej diecezji wiązało się z wysokim kosztem i brakiem możliwości nabycia materiału do pisania. Od drugiej połowy XIV i na początku XV w. sytuacja się zmienia. Często powtarzany nakaz posiadania odpisu statutów skierowany do kleru parafialnego⁵⁰ znajduje wyraz we względnie wysokiej liczbie zachowanych kodeksów. Większość z nich jest już napisana na papierze. Z twórczością norm prawnych z reguły ściśle się wiązało sprawozdanie stanu faktycznego Kościoła. Narzędziem była wizytacja metropolity, biskupia i archidiakona⁵¹.

IV. Sądownictwo

Archidiakon, Sądy biskupie. W Czechach i na Morawach nie powstały samodzielne sądy arcydiakona. Statuty prowincjonalne Arnoszta z roku 1349 i morawskie statuty synodalne z roku 1318 przyznają **archidiakonom** prawo sądenia w sprawach małżeństwa i lichwiarstwa⁵². Sądownictwo biskupie

⁴⁶ P. Krafl, *Synody a statuta*, s. 76–77, 125–127, 213–214; *Pražské synody a koncily*, s. 17, 95–99; P. Krafl, *Neznámá synodální statuta olomoucké diecéze z roku 1282*, in: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, red. T. Borovský – L. Jan – M. Wihoda, Brno 2003, s. 101–104.

⁴⁷ P. Krafl, *Středověké diecézní synody*, s. 9, 13; P. Krafl, *Synody a statuta*, s. 58, 101–102.

⁴⁸ P. Krafl, *Legátské a provinciální zákonodárství*, s. 562–563.

⁴⁹ *Pražské synody a koncily*, s. 96–114; P. Krafl, *Synody a statuta*, s. 125–171.

⁵⁰ P. Krafl, *Wybrane aspekty życia synodalnego w diecezjach: praskiej, ołomunieckiej, wrocławskiej i litomyskiej do końca XV wieku. Porównanie*, „Sobótka” 54, 1999, s. 477–479; P. Krafl, *Synody a statuta*, s. 84–85; P. Krafl, *Zur handschriftlichen Überlieferung und zum Gebrauch der mittelalterlichen mährischen Diözesanstatuten*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte” 122, Kanonistische Abteilung 91, 2005, s. 418–419.

⁵¹ P. Krafl, *Církevní právo v Čechách a na Moravě*, s. 107–108.

⁵² „Prahy” 5, 1932, 2, s. 397, 416.

na ziemiach czeskich reprezentują oficjał, wikariusz generalny i korektor kleru. Początki **oficjałów** wiązały się z oddelegowaniem księdza przez ordynariusza (sędziego karny) do rozwiązania konkretnych spraw. Po raz pierwszy pojawia się oficjał diecezji ołomunieckiej za biskupa Bruna z Schauenburku (1245–1281), konkretnie w roku 1258, następnie w latach 1267–1269. Dla diecezji ołomunieckiej typowe jest personalne połączenie urzędów oficjała i wikariusza generalnego (od 1387)⁵³. W diecezji praskiej spotykamy się z oficjałem po raz pierwszy za biskupa Řehoře z Valdeka (1296–1301). Jako stały urząd działa w Pradze oficjariat przynajmniej od czasu Mikuláša (1319–1326). Działalność praskiego oficjała polegała na przesłuchaniu i rozsądzaniu sporów, prowadzeniu rozpraw sądowych, ustanawianiu zastępców stron i załatwianiu spraw związanych z postępowaniem sądowym. Do jego kompetencji należały niemal wyłącznie matrymonialia. Do roku 1379 miał w swej gestii spory o beneficja parafialne⁵⁴. W diecezji litomyskiej funkcjonował urząd oficjała przynajmniej od 1354 r.⁵⁵ Odwołania od oficjała kierowano do sądu metropolity; od roku 1344 do Moguncji (z diecezji praskiej w konsekwencji jej egzempcji tylko do roku 1341), od roku 1344 do Pragi.

Wikariusz generalny pojawia się po raz pierwszy w diecezji ołomunieckiej, konkretnie w latach 1258–1269, ponownie zaś w roku 1311⁵⁶. W Pradze wikariat generalny konstytuuje się za Arnoszta z Pardubic. Do roku 1358 miał tylko charakter zastępczy; Arnoszt postanowił przekazać wikariuszom generalnym szersze kompetencje na wypadek nieobecności arcybiskupa⁵⁷. W 1373 r. rozpoczęli prowadzić akta sądowe, po roku 1379 przejmują od

---

⁵³ B. Kubičková, *K počátkům pražského oficjálátu*, s. 396–398; Kateřina Válová, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*, Olomouc 2002, s. 12–15; P. Elbel, *Oficjálát v olomoucké diecézi ve středověku (od počátků v 50. letech 13. století do 50. let 15. století)*, in: *Sacri canones servandi sunt*, s. 326. 53 B. Kubičková, *K počátkům pražského oficjálátu*, „Sborník příspěvků k dějinám hlavního města

⁵⁴ B. Kubičková, *K počátkům pražského oficjálátu*, s. 398–403, 411, 414–415; Z. Hledíková, *Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské*, Praha 1971, s. 54–55, 65; Z. Hledíková, *Několik zlomků soudních písemností z církevní praxe druhé poloviny 14. a počátku 15. století*, „Táborský archiv” 12, 2003–2004, s. 25; J.K. Vyskočil, *Arnošt z Pardubic*, Praha 1947, s. 327–330. – Z. Hledíková, *Z diplomatické praxe pražského oficjálátu ve druhé polovině 14. století*, „Sborník archivních prací” 22, 1972, s. 135–162; Z. Hledíková, *Das schriftliche Vermächtnis der kirchlichen Gerichte in der mittelalterlichen Prager Diözese*, in: *La diplomata dei documenti guidiziari*, red. Giovanna Nicolaj, Citta del Vaticano 2004, s. 499–520.

⁵⁵ Z. Hledíková, *Litomyšlské biskupství*, in: *Litomyšl. Duchovní tvář českého města (Sborník historických prací)*, Litomyšl 1994, s. 40–41; Z. Hledíková, *Úřad generálních vikářů*, s. 13.

⁵⁶ M. Kouřil, *Der Olmützer Bischof Bruno von Schauenburg und der Deutsche Orden*, in: *Acht Jahrhundert Deutschen Ordens in Einzeldarstellungen*, red. Klemens Wieser, Bad Godesberg 1967, s. 147; J. Bistřický, *Urkunden des Olmützer Generalvikariats in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, „Folia diplomatica” 1, 1971, s. 41; Z. Hledíková, *Úřad generálních vikářů*, s. 10, 12–13.

⁵⁷ Z. Hledíková, *Úřad generálních vikářů*, s. 27–28; B. Kubičková, *K počátkům pražského oficjálátu*, s. 414–415.

oficjalów spory o beneficja i prawo patronatu⁵⁸. W diecezji praskiej powstał specyficzny urząd **korektora kleru**, sędziego karnego dla duchowieństwa (nadzór nad życiem i moralnością). Urząd, nie mający analogii w sąsiednich diecezjach Europy Środkowej, powołał Arnoszt z Pardubic. Najstarsza wzmianka o korektorze pochodzi z czasów przed rokiem 1357, gdy arcybiskupem był mianowany korektor (wyłącznie) dla archidiaconatu bechyńskiego. Początkowo praca korektora była powiązana z wizytacją. W latach osiemdziesiątych XIV w. przekształcił się w stały urząd dla diecezji („dla miasta i diecezji”). Zarządzał więzieniem arcybiskupim i dbał o morale duchownych⁵⁹.

Obrońca praw. Inkwizycja. Papież mógł wyznaczyć dla ochrony praw konkretnej instytucji kościelnej sędziego delegowanego. Liczba **konserwatorów praw** (*iudex et conservator iurium et privilegiorum et libertatum*) mianowanych przez papieża wzrasta w XIII w. Często byli mianowani konserwatorowie poszczególnych zakonów lub klasztorów⁶⁰. Obok inkwizycji biskupiej pojawia się **inkwizycja papieska**. Początki stałej inkwizycji papieskiej datują się od roku 1318, gdy inkwizytorem diecezji praskiej został dominikanin Kolda z Koldic, a ołomunieckiej – minoryta Hartman⁶¹.

Sądownictwo uniwersyteckie. Rozwój sądownictwa uniwersytetu praskiego był prowadzony pod znakiem stopniowej przemiany od postępowania dyscyplinarnego po kościelne rygory prawne. Sformułowanie autonomii uniwersytetu w aktach fundacyjnych papieża i króla znaczyło uznanie jurysdykcji rektora. Statuty z 1368 r. wypowiadają się o regularnej jurysdykcji in „causis civilibus et iniuriarum”. W początkach uniwersytetu jurysdykcja rektora jednak była wyjątkowa, stosowana tylko w sprawach dyscyplinarnych i dotyczących honoru akademickiego. Urzędem apelacyjnym od sądu rektora uniwersytetu był sąd praskiego arcybiskupa. Na mocy przywileju króla Wacława IV z 1392 r. i papieża Bonifacego IX z 1397 r. członkowie uniwersytetu nie podlegali innym sądom w Czechach⁶².

⁵⁸ Z. Hledíková, *Úřad generálních vikářů*, s. 52, 54, 68, 70, 73–74, 81. Edycja akt sądowych: F. Tadra, *Soudní akta konsistoře Pražské (Acta judiciaria consistorii Pragensis). Z rukopisů archivu kapitulního v Praze*, I–VI., Praha 1893–1901.

⁵⁹ Z. Hledíková, *Korektoři kléru pražské diecéze*, „Právněhistorické studie” 16, 1971, s. 73, 74–77, 79; A. Podlaha, *Akta korektorů duchovenstva diecéze pražské z let 1407–1410*, Pragae 1921; J. Adámek, *Řeholníci a úřad korektora kléru na počátku 15. století*, in: *Historia monastica I.*, Sborník z kolokvií a konferencí pořádaných v letech 2002–2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře”, red. D. Foltýn, K. Charvátová, P. Sommer, „Colloquia mediaevalia Pragensia” 3, Praha 2005, s. 97–102; J. Adámek, *Akta korektorů kléru z let 1407–1410 a plzeňský dikanát*, in: *Historická dílna*, I. Sborník příspěvků přednesených v roce 2006, red. Š. Karlová, V. Lišková, J. Stočes, Plzeň 2006, s. 44–54.

⁶⁰ P. Krafl, *Církevní právo v Čechách a na Moravě*, s. 111.

⁶¹ A. Patschowsky, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitionen-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Berlin – New York 1975, s. 15, 20, 22–23. A. Patschowsky, *Ketzer und Ketzerfolgung in Böhmen im Jahrhundert vor Hus*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 32, 1981, s. 261–272.

⁶² J. Kejř, *Dějiny pražské Právnické univerzity*, s. 38–41.

Uczeni i sądownictwo. Teoretycy reformacji czasów przedhusyckich potępili ujemne zjawisko sądownictwa, zwłaszcza przekupstwa sędziów i brak obiektywności. Czescy reformatorzy na czele z Husem podejmują dyskusję na temat teorii dowodów w procesie kanonicznym. Już w pierwszych latach XV w. pojawiają się pierwsze ataki na teorie dowodów sądowych. Przedstawiciele kierunku reformatorskiego oskarża się o herezję. Nic nie jest jednak w stanie stłumić samowoli sędziowskiej. Przeciwnie, często prowadzi się do świadomego łamania prawa przy użyciu dowodu świadectwa i pod osłoną praw procesowych. Sędzia nie mógł wystąpić przeciw świadkowi, jeśli zeznanie wprawdzie formalnie było bez wad, choć sędzia nie był wewnętrznie przekonany o jego prawdziwości. Hus potępiał przepisy o ocenie dowodu świadka w liście do M. Jana Hubnera ze stycznia 1404 r.; niesprawiedliwy wyrok wykonany w zgodzie z regulaminem procesu uważał za niezgodny z prawem Chrystusa. Hus forsuje zasadę obiektywnej prawdy i całkowicie odmawia teorii dowodów formalnych. Jedynie sędzia kierujący się prawem boskim gwarantuje sprawiedliwy wyrok. Krytyczną ocenę przepisów procesowych wyraził również w wykładach na wydziale teologicznym. Fałszywe świadectwo uważa za ciężki grzech. Doniosła jest kwestia *Utrum iudex sciens testes false deponere et accusatum esse innocentem, debet ipsum condemnare*, której podstawowe fragmenty i znaczną część argumentacji pochodzi z dzieła Jana Wiclefa *De civili dominio*. Autor, w którym Jiří Kejř identyfikował M. Jana z Jesenice, wyraża swój pogląd, że „każdy sędzia powinien sądzić według nakazu jasnego umysłu”. Odwołuje się do prawa naturalnego, opierającego się na Piśmie Świętym. Oświadcza, że nie trzeba szanować niesprawiedliwego wyroku i nie trzeba się go obawiać⁶³. Jan z Jesenice z kolei zwrócił uwagę na problem przekupstwa w kwestii *Utrum iudex corruptus ferens sententiam pro parte corruptente gravius peccat quam pars corrumpens*⁶⁴. Z tymi poglądami zgadzał się M. Šimon, który dążył do wzmocnienia pozycji sędziego⁶⁵.

V. Wykształcenie prawne

Studia zagraniczne. Naukowe metody w średniowieczu stosowano tylko w dziedzinie prawa rzymskiego i kanonicznego. O studiach scholarów z Czech i Moraw na uniwersytetach europejskich źródła udzielają skąpych

---

⁶³ J. Kejř, *Dvě studie o husitském právnictví*, „Rozpravy ČSAV”, řada společenskovední, roč. 64, seš. 5, Praha 1954, s. 19–20, 23–41; J. Kejř, *O některých spisech M. Jana z Jesenice*, „Listy filologické” 86, 1963, s. 78, 81; J. Kejř, *Z počátků české reformace*, Brno 2006, s. 212–216; J. Kejř, *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské univerzitě v době Husově a husitské*, „Rozpravy ČSAV”, řada společenských věd, roč. 74, seš. 14, Praha 1964, s. 36–37; J. Kejř, *Jan Hus o právnictví*, „Právněhistorické studie” 1, 1955, s. 92–95; J. Kejř, *Ke zdrojům husitských názorů na teorii soudních důkazů*, „Právněhistorické studie” 11, 1965, s. 9–15.

⁶⁴ J. Kejř, *Dvě studie o husitském právnictví*, s. 1–18; J. Kejř, *Stát, církev a společnost*, s. 36.

⁶⁵ J. Kejř, *Stát, církev a společnost*, s. 37–38.

informacji. Na włoskie uniwersytety ze słynnymi wydziałami prawa (Bologna, Padwa, Vicenza) czeszy studenci prawdopodobnie rzadko uczęszczali⁶⁶.

Uniwersytet praski. Prawnicze wykształcenie na uniwersyteckim poziomie można było uzyskać dopiero po założeniu uniwersytetu praskiego. Papież Klemens VI umożliwił powstanie wszystkich wydziałów, w tym wydziału prawa. Przywilej wymienia tylko prawo kanoniczne. Najpóźniej w 1350 r. nauczał Štěpán z Roudnice i Bonsignore de Bonsignori. Uniwersytet Prawniczy powstaje w wyniku nieporozumień wydziału prawa z resztą wydziałów uniwersytetu w 1372 r. Konflikt był konsekwencją połączenia dwóch koncepcji administracji uczelni – bolońskiej (uniwersytet w rękach scholarów) i paryskiej (urzędy uniwersyteckie w rękach mistrzów). Po podziale nadal trwa spoistość między oddzielnym uniwersytetem i pozostałymi trzema wydziałami: wprawdzie powstały dwie *universitates*, ale nadal trwało tylko jedno *studium generale*. Rektorami byli wybierani tylko studenci (wliczając w to bakałarzy, którzy kontynuowali naukę). Tytuł akademicki nie był warunkiem awansu i działalności w środowisku kościelnym, wystarczyło zdobyć pewną wiedzę; tylko nieznaczna liczba zapisanych osiągała stopnie akademickie. Dokładnych danych o strukturze społecznej Uniwersytetu Prawniczego nie ma. Widoczne były różnice między *simplices* i *nobiles* (około 7% wszystkich zapisanych). *Pauperes* stanowili około 20%, żaden z nich jednakże nie osiągnął stopnia akademickiego. Z nacji uniwersyteckich najliczniejsza była nacja saska, potem polska, bawarska i czeska. Życie uniwersyteckie ściśle było powiązane z Kościołem praskim i z arcybiskupem. Wielu wysoko kwalifikowanych prawników prowadziło wykłady, ale głównym celem była kariera kościelna i związana z nią praca. Na praskim wydziale prawa i na praskim Uniwersytecie Prawniczym nie napotykamy dzieł teoretycznych krajowego pochodzenia, jak było na starych uczelniach prawniczych ze stuletnimi tradycjami. W większości można znaleźć tylko ślady po lekturach uniwersyteckich, podręcznikach dla praktyki prawnej i administracji kościelnej oraz po repetycjach (komentarze do ściśle określonego źródła, które miały przekazać wyczerpującą interpretację, podsumować wszystkie poglądy i sprzeczności). Niektóre dzieła dotarły za granicę: Štěpána z Roudnice (*Quaestiunculae*), Mikuláše Puchníka (podręcznik procesowy), Bohuslava z Krnova (lektury do ksiąg dekretów). Najliczniejsze są informacje o wykładach dotyczących *Liber extra*. Prawo rzymskie traktowano marginalnie. Piętszym doktorem obojga praw został dopiero w roku 1402 Jan Náz. Uniwersytet Prawniczy, w odróżnieniu od rywalizującego z nim uniwersytetu o trzech wydziałach, nie stał się centrum walki idei, poruszającej społeczeństwo czeskie przełomu XIV i XV w. Odejście obcych mistrzów i studentów, rezultat wydania Dekretu kutnohorskiego przez króla Wacława IV w roku 1409, musiał odczuć Uniwersytet Prawny razem z uniwersytetem trójwydziałowym. Następuje radykalny spadek zainteresowania studium prawa w Pradze. Zakończenia działalności Uniwersy-

---

⁶⁶ P. Krafl, *Církevní právo v Čechách a na Moravě*, s. 114.

tetu Prawniczego nie można dokładnie ustalić. Ostatnim aktem jego istnienia był wybór trzech studentów na rektora na rok 1418–1419⁶⁷.

Wybitni kanoniści. Do wybitnych czeskich prawników należał **Heřman z Pragi**. Pochodził z patrycjuszowskiej praskiej rodziny. Wykształcenie zdobył na uniwersytecie w Bolonii, potem został papieskim audytorem, w roku 1337 został mianowany biskupem warmińskim. Jest autorem trzech znanych dzieł: *Summula de concordantia scriptorum theoloycorum et iudiciorum*, *Opusculum de casibus reservantis* i *Concordantia decretalium cum decretis*⁶⁸. Jednym z pierwszych dwóch profesorów praw na uniwersytecie praskim był **Stefan z Roudnic**. Wikariusz generalny praskiego arcybiskupstwa zostawił podręcznik penitencjarny i pastoralny *Quaestiunculae*⁶⁹. Do drugiego pokolenia prawników, którzy wyszli z praskiej wyższej uczelni, należał **Kuneš z Třebovle**. W roku 1371 zdobył tytuł *doctor decretorum*. Przedtem przebywał na uniwersytecie w Padwie, gdzie prowadził *repetitiones* i *disputationes*. W roku 1375 uzyskał beneficium kanonika w katedralnej kapitule praskiej, w dwa lata później został wikariuszem generalnym praskiego arcybiskupstwa. Niedługo przed tym powierzono mu prestiżowe zadanie wygłoszenia kazania na synodzie. Jest znany dzięki traktatowi, w którym się wypowiada na korzyść zniesienia chłopskich odumarczi (*De devolutionibus non recipiendis*). Dzieło to zawiera relację sporu między M. Wojciechem Raňkovem z Ježova i praskim arcybiskupem Janem z Jenštejna oraz obszerną argumentację Kuneša opartą na pismach autorytetów europejskich⁷⁰. Do najbardziej wpływowych nauczycieli praskiego uniwersytetu prawnego należał **Bogusław z Krnova**, którego wykłady o Dekretalach znalazły się także w bibliotekach zagranicznych⁷¹.

⁶⁷ J. Kejř, *Dějiny pražské Právnické univerzity*, s. 19–26, 35, 57, 66, 90–91, 95–97, 105–107.

⁶⁸ J. Kejř, „*Concordantia decretalium cum decretis*”, s. 27–28; J. Brinktrine, *Hermann von Prag, ein vergessener Kanonist und Theolog des 14. Jahrhunderts*, „*Studi e Testi*” 37, 1924, s. 357–374.

⁶⁹ J. Svoboda, *Stefano di Roudnice*, s. 55–70; R. Zelený, J. Kadlec, *Učitelé*, s. 68–70; J. Svoboda, *Štěpán z Roudnice a jeho Quaestiunculae*, in: *Sacri canones servandi sunt*, s. 379–380. Por. J.F. von Schulte, *Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*, II., Stuttgart 1877, s. 431. O traktacie *Quaestiunculae* zob. J. Svoboda, *Stefano di Roudnice*, s. 71–255; J. Svoboda, *Štěpán z Roudnice*, s. 380–384; J. Kejř, *Díla pražských mistrů v rukopisech knihovny Corpus Christi College, Cambridge*, „*Acta Universitatis Carolinae*”, *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 26/2, 1986, s. 122–123. Edycja traktatu: R. Zelený, *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, „*Apollinaris*” 38, 1965, s. 108–122, 236–283, 372–405; R. Zelený, *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, Roma 1966.

⁷⁰ M. Černý, *Kuneš z Třebovle. Středověký právník a jeho dílo*, Plzeň 1999, s. 3–21, 45–80. O chłopskich odumarcziach M. Boháček, *Právní ideologie předhusitského zastánce selské svobody*, „*Sborník historický*” 8, 1961, s. 103–132; M. Černý, *Il „doctor decretorum” Kuneš di Třebovel. Edizione critica e analisi storico-giuridica del suo trattato „De devolucionibus”*, Roma 1988 (edycja); J. Kadlec, *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova*, Praha 1969, s. 51–57. O Kunešovi H. Jireček, *Právnícký život*, s. 166–168; M. Boháček, *Einflüsse*, s. 71–73; R. Zelený, J. Kadlec, *Učitelé*, s. 76–78; M. Černý, *Český středověký právník Kuneš z Třebovle*, „*Revue církevního práva*” 4, 1998, 1, s. 29–35 a J. Kejř, *Dějiny pražské Právnické univerzity*, s. 61–62.

⁷¹ J. Kejř, *Dějiny pražské Právnické univerzity*, s. 50, 52–53; R. Zelený, J. Kadlec, *Učitelé*, s. 83–84; M. Boháček, *Einflüsse*, s. 66.

Z prohusyckich czeskich prawników wybił się szczególnie **Jan z Jesenic**. Zapisał się do świadomości przede wszystkim jako obrońca Jana Husa, autor obrony dekretu kutnohorskiego i autor krytycznych dzieł z dziedziny prawa procesowego⁷².

Biblioteki. Wielu kleryków lub przedstawicieli Kościoła zgromadziło cenne kolekcje książek o treści kanoniczoprawnej. Olbrzymi zbiór książek poświęconych prawu (114 egzemplarzy) posiadał dziekan wyszehradzkiej kolegiaty Vilém z Lestkova. Po jego zgonie bibliotekę wykupił Karol IV do użytku Kolegium Karola⁷³. Obecnie najcenniejszy zbiór średniowiecznej literatury z prawa kanonicznego przechowuje biblioteka kapituły ołomunieckiej w oddziale Archiwum Ziemi Opawie⁷⁴.

VI. Między teologią i prawem kościelnym

Summae confessorum. Prawo kanoniczne od samego początku jest wewnętrznie powiązane z teologią, z której się wydzieliło jako odrębna dyscyplina. Między teologią i prawem kościelnym mieszczą się liczne podręczniki udzielania sakramentu pokuty (*summae confessorum, summae de casibus constientiae, summae casuum, confessionale, poenitentiale*) służące do teoretycznego pouczenia i praktycznej potrzeby spowiedników. W summach konfesyjnych omawiane są przypadki pociągające za sobą skutki prawne, które nie mogą być stosowane zbyt surowo, aby nie wprowadzać niesprawiedliwości. Poziom treściowy podręczników penitencjarnych jest różnorodny, od szczegółowych opracowań, przez niewielkie dzieła, aż po proste wskazówki dla kapłanów. W naszych bibliotekach przetrwało około 60 podręczników dotyczących spowiedzi⁷⁵. Z krajowych autorów duże znaczenie miało *Quaestiunculae*, które napisał Stefan z Roudnic po roku 1358. Dzieło jest ułożone jako zbiór odpowiedzi na pytania. Autor prezentuje dobrą znajomość prawa kanonicznego. Jego zamiarem jest pomóc księżom w opanowaniu wiedzy prawniczej⁷⁶. Uznanie, jakim cieszył się podręcznik dla spowiedników Mateusza z Krakowa, potwierdza 28 rękopisów, które przetrwały do naszych czasów⁷⁷.

⁷² J. Kejř, *Husitský právník M. Jan z Jesenice*, Praha 1965; J. Kejř, *Dvě studie o husitském právnictví*, o. c.; J. Kejř, *O některých spisech M. Jana z Jesenice*, o. c.; J. Kejř, *Z počátků české reformace*, s. 212–244; 132–145.

⁷³ J. Kejř, *Dějiny pražské Právníké univerzity*, s. 49; I. Hlaváček, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, s. 294, 304.

⁷⁴ M. Boháček, *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké*, „Rozpravy ČSAV”, řada společenských věd, roč. 70, seš. 7, Praha 1960; M. Boháček, *Le opere delle scuole medievali di diritto nel manoscritti della Biblioteca del Capitolo di Olomouc*, „Studia Gratiana” 8, 1962, s. 307–421.

⁷⁵ J. Kejř, *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven*, Praha 2003, s. 14, 37–118.

⁷⁶ J. Kejř, *Summae confessorum*, s. 94–95; J. Svoboda, *Stefano di Roudnice*, s. 71–255; J. Svoboda, *Štěpán z Roudnice*, s. 380–381.

⁷⁷ J. Kejř, *Summae confessorum*, s. 98–99.

Husytyzm i prawo kanoniczne. Z Dekretu Gracjana jako źródła korzystali i teolodzy – zwolennicy teorii husyckiej; po Biblii jest on drugim najczęściej cytowanym autorytetem. Znaczną rolę odegrała mieszana struktura *Dekretu*, obejmująca wiele tekstów, które pierwotnie nie posiadały normatywnego charakteru (sentencje Ojców Świętych itp.). Pozajurystyczne wyjaśnienia dostarczały argumentów husyckim poglądom. Wynikiem studiów tekstu Gracjana przez husyckich teologów było atakowanie regulaminów kościelnych za pośrednictwem prawa kanonicznego. Na przykład jednym z argumentów dla przyjmowania komunii pod obiema postaciami dla Jakoubka ze Stříbra stał się dekret *Comperimus* papieża Gelazego z V wieku, włączony do dekretu Gracjana. Nastawienie husyckiej teorii prawnej przekształca się w stanowisko, według którego prawo boskie jest podstawową normą ogarniającą wszystkie pozostałe i nie wolno jej przerabiać lub dopełniać. Hus w dziele *De sufficiencia legis Christi* uważa, że prawa wymyślone przez ludzi należy usunąć i wprowadzić tylko to, co jest zgodne z prawem boskim. Prawo boskie stało się centralnym punktem myślenia Jana Husa i jego zwolenników, kryterium całego życia, tak prawnego, jak moralnego⁷⁸. Jeśli Hus używa źródeł prawnych, robi to ze względu na ich wartość teologiczną i autorytet moralny, nie stosuje ich w sensie normatywnym⁷⁹. Odwołanie się Husa od sądu papieża do sądu Chrystusa jest zaprzeczeniem suwerenności papieża nad Kościołem. Hus swoją postawą jednocześnie negował prawo kanoniczne, które takiej instytucji nie zna; odwołanie od papieskiego wyroku nie było możliwe. Hus domagał się, by Kościół kierował się prawem kanonicznym. Podobnie jak Wiklif (angielski teolog) odrzucał świecką władzę Kościoła⁸⁰.

---

⁷⁸ J. Kejř, *Z počátků české reformace*, s. 86–88, 218–224; J. Kejř, *Stát, církev a společnost*, s. 10–15; J. Kejř, *Das Hussitentum und das kanonische Recht*, in: Proceedings of the Third International Congress of Medieval Canon Law. Strasbourg 3–6 September 1968, red. S. Kuttner, „Monumenta iuris canonici”, series C: subsidia, vol. 4, Vatican 1971, s. 191–204. – J. Kejř, *O některých spisech M. Jana z Jesenice*, s. 83–90; J. Kejř, *Právní myšlení v dílech husitských teoretiků*, „Právněhistorické studie” 21, 1978, s. 201–203; H. Krmíčková, *Kanonické právo v počátcích utrakvismu*, in: Sacri canones servandi sunt, s. 145–150. – J. Kejř, *Jan Hus jako právní myslitel*, in: Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního symposia konaného 22.-26. září 1993 v Bayreuthu, SRN, red. J.B. Lášek a spolupracovníci, Praha 1995, s. 197–207; J. Kejř, *Johannes Hus als Rechtsdenker*, in: Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen, red. F. Seibt, München 1997, s. 213–226; J. Kejř, *Jan Hus jako právní myslitel*, „Teologická revue” 3, 1994, 5, s. 75–80.

⁷⁹ J. Kejř, *Z počátků české reformace*, s. 30.

⁸⁰ J. Kejř, *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*, Ústí nad Labem 1999; J. Kejř, *Husův proces*, Praha 2000, s. 97–101; J. Kejř, *Die Causa Jan Hus und das Prozessrecht der Kirche*, Regensburg 2005; J. Kejř, *Husův proces z hlediska práva kanonického*, in: Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15.-18. prosince 1999, red. M. Drda, F.J. Holeček, Z. Vybíral, „Husitský Tábor”, supplementum 1, Tábor 2001, s. 303–311; J. Kejř, *Husův proces z hlediska práva kanonického*, „Teologická revue” 9, 2000, 1–2, s. 33–40; A. Molnár, *Husovo odvolání ke Kristu*, in: Husův sborník. Soubor prací k 550. výročí M. Jana Husa, red. R. Řičan, M. Flegl, Praha 1966, s. 78.

VII. Zakończenie

Różnorodność prawnego życia Kościoła i jego pionierska rola w rozwoju nowoczesnej wiedzy prawnej znalazła podatny grunt w czeskich warunkach. Prawo przenikające w średniowieczu w różnej intensywności życie Kościoła rzymskokatolickiego, od najniższych jednostek organizacyjnych aż po organa najwyższe – to fenomen, jakiego żadna inna religia nie zna. Obrazu stosunków prawnych wiernie dostarczają rezultaty badań, z których czołowe miejsce zajmują dzieła Henryka Kejře, w których przedstawił środowisku czeskich historyków specyfikę czeskiego rozwoju (stosunek husytyzmu i prawa kanonicznego). Przypomnijmy również znakomite, a zaniedbane przez historyków statuty prowincjonalne z 1349 r., które bez przesady należą do najważniejszych czeskich średniowiecznych zabytków prawnych.

Tłumaczenie: *Irena Hrabětová*

SUMMARY

The Church's multi-faceted involvement in legal activity and its pioneer role in the development of modern legal science was also manifested on Czech territory. In the Middle Ages, the law pervaded the life of the Roman Catholic Church to a varied extent and across the entire church hierarchy, becoming a phenomenon unknown to any other religion. The legal relations of the time are illustrated by the results of historical research, including the momentous work of Jiřího Kejře which discusses the specificity of the Czech legal system resulting from complex relations between Hussitism and the canon law. Further evidence is also found in provincial charters from 1349 which, although disregarded by legal historiography, are among the finest examples of Czech codification in the Middle Ages.